

CSEPELI RÉKA

Eötvös József levelei Charles de Montalembert-hez

Eötvös József életművében köztudottan kiemelkedő helyet foglal el az a széleskörű levelezés, amelyet kora számos európai gondolkodójával folytatott. Ez a jelentős külföldi levélváltás az 1850-es évektől, az *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című mű megjelenését követően nagyobb lendületet kapott.¹ Az eötvösi életművet és a magyar politikai gondolkodást egyaránt meghatározó államtudományi munka magyar és német nyelven közel egy időben látott napvilágot, szerzőjét e két nyelvterületen egyaránt ismertté téve. Eötvös azonban arra is törekedett, hogy az Uralkodó Eszméket más európai országok politikatudományok iránt érdeklődő közönségével is megismertesse, s ezen törekvése nyomán levelezése is újabb színnel gazdagodik. Az 1850-es évektől kezdve külföldi levelezőpartnerének írott sorait a szövetségkeresés, az elszigeteltségből való kitörés igénye inspirálja.

A polgárosodás összeurópai törvényszerűségeinek elemzése, a bajok forrásainak vizsgálata vezetik el Eötvöst a franciaországi helyzet tanulmányozásához. Azon alapelvek felismerése, hogy a bajok nem a fennálló viszonyokból, hanem a francia forradalom szülte alapelvekből származnak, egyértelművé teszi Eötvös számára, hogy „azok a tévedések, amelyek Franciaországból terjedtek el világszerte, csak Franciaországban igazíthatók ismét helyre...”² A közelmúlt francia történelmének és adott politikai helyzetének az elemzése tehát központi helyet foglal el Eötvös államelméleti fejtegetéseiben és a polgárosodással kapcsolatos reflexióiban. A kora Franciaországának társadalmi és politikai helyzetét behatóan tanulmányozó Eötvös az *Uralkodó Eszmék* első kötetében – amely alig valamivel az 1851. december 2-i államcsínyt megelőzően kerül kiadásra –, voltaképpen megjósolja a zsarnokság (vagy ahogyan az alábbiakban közölt 1865-ös levélben ő írja: a Caesarizmus) újabb győzelmét. A kora problémáira választ kereső, a polgárosodás törvényszerűségeit, pontosabban annak forrásait kutató Eötvös elemzéseinek fő színtere Franciaország. Érthető tehát az a törekvése, hogy államtudományi művét a francia közönség előtt is ismertté tegye. Francia forrásból kiinduló összeurópai problémákról értekezik, művéről szeretne tehát francia ítéletet hallani. Ezzel az igyekezettel magyarázható, hogy 1853-tól kezdődően kora számos prominens politikus-gondolkodójával igyekszik kapcsolatot teremteni. 1853-ban Charles de Montalembert-hez, 1854-ben François Guizot-hoz

¹ Concha Győző: Eötvös József és a külföldi kritika. Budapesti Szemle 134. 135. k.

² Az idézet Eötvös 1854. június 15-i Charles de Montalembert-hez írott leveléből származik. In: Eötvös József: Levelek. Magyar Helikon, Budapest, 1976. 244. (a továbbiakban: Levelek)

intézett leveléből (melyhez mindkét esetben csatolta művének egy-egy példányát) egyértelműen kitűnik, milyen rendkívüli jelentőséget tulajdonított az *Uralkodó Eszmék* franciaországi megjelentetésének. Az 1858. júliusi keltezésű Tocqueville levélből megtudjuk, hogy Eötvös a *Demokrácia Amerikában* és a *Régi Rend és a Forradalom* szerzőjének is elküldte munkáját.

Az 1848-as forradalmi hullám emlékéét feldolgozni igyekvő liberális generáció, voltaképpen országhatároktól függetlenül, ugyanazokra a kérdésekre keresi a választ. Az egész 19. századot meghatározó liberális gondolkör valamennyi dilemmája egyetlen hatalmas kulcskérdés különböző leágazásait jelenti: hogyan lehet a Forradalom vívmányait érvényre juttatni, de végzetes következményeinek kiküszöbölésével.

Az állam-társadalom-egyen háromszög újragondolására irányuló törekvések három fő kérdés körül csoportosulnak: Miként lehet megfékezni a demokratikus szenvedélyeket, azaz hogyan lehet elkerülni egy újabb forradalmat? Miként lehet egy egyénekből összetevődő társadalmat összetartani, azaz mi az a kohéziós erő, amely az egyént kiszakítja azon végzetes elszigeteltségből, amely a mindenható állammal szemben tehetetlenné teszi? S miként lehet megvalósítani az egyenlőség eszméjét anélkül, hogy a „többség zsarnokságának” csapdájába esnénk? Eötvös pontosan ugyanazokra a kérdésekre keresi a választ, mint azok a kortárs francia liberális gondolkodók, akikhez levélben is fordul. A forradalomtól való félelem valamennyiük eszmerendszerének meghatározó eleme. A demokráciát mint megváltoztathatatlan ténytet fogadják el, veszélyekre azonban minduntalan felhívják a figyelmet.

Az állam-társadalom-egyen kapcsolatháromszög újradefiniálásának igénye vezeti el Eötvöst a katolikus liberalizmus igazságainak felismeréséhez. A vallás kérdése az egész 19. századi francia gondolkodás meghatározó eleme: olyan kohéziós erő, amely képes az egyénekre széthulló társadalmat egyben tartani. Az állam és az egyház szétválasztásának igénye Eötvös liberális államelméletének is alapfeltétele. Leginkább ezen a ponton kapcsolódik programja a Montalembert által vallott nézetekhez. A „szabad egyház szabad államban” francia katolikus liberális jelmondata az eötvösi koncepciónak is alapeleme, az egyházi és a világi hatalom szétválasztása a polgári szabadság garanciájaként jelenik meg. Eötvös és Montalembert 1853-ban kezdődő és 1869-ig tartó levelezéséből kiolvasható az az eszmei közösség, amely kettejüköt bensőséges barátságba fűzte.

Eötvös Guizot-val fenntartott kapcsolata más természetű. A polgárkirályság egész ideje alatt vezető politikai szerepet játszó, a liberális eszmék gyakorlatban való érvényesítésén fáradozó tudós politikushoz intézett, az alábbiakban közölt Eötvös-levél mélyesleges tiszteletet sugároz. Hangvétele Szalay László két, 1847-ben, illetve 1849-ben Guizot-hoz intézett levelére emlékeztet.³ Guizot az 1848-as forradalmi hullámot követően elsőként ismeri fel annak a liberális egyensúlykere-

³ A levelek eredeti változatban a párizsi Levéltárban (Archives Nationales) mikrofilmen olvashatók (jelzetük: AP 42.276 No.), a tulajdonos Schlumberger család előzetes hozzájárulásával. Waldapfel Eszter „Szalay László két levele Guizot francia külügyminiszterhez” című tanulmányában (Magyar Tudomány, 1967. 807–809.) közli a leveleket.

sécsnek a szükségességét, amelynek Eötvös államtudományi művét szenteli. Ennek lényege az a gondolat, hogy a polgári fejlődéshez elengedhetetlenül szükséges nyugalom intézményes garantálásához új, racionális alapokra kell helyezni a politikát. A keresztény civilizáció és a haladás feltétlen híveként Guizot az európai és a francia civilizáció történetével olyan kérdést világít meg, amely a 19. századi szabadelvű gondolkodásra rányomja a bélyegét, hiszen Condorcet-val kezdődik a modern polgári gondolkodásnak az a szakasza, amely az emberiség feltartóztathatatlan fejlődésének és tökéletesedésének eszméjét tűzi zászlájára. Ez a meggyőződés táplálja azt a széleskörű történelmi érdeklődést, amely az egész századot jellemzi. Eötvös maga is tervezi a keresztény civilizáció történetének megírását. Az ehhez a műhöz gyűjtött anyagot végül az *Uralkodó Eszmékbe* szövi bele.

Az alábbiakban ismertetésre kerülő öt, Eötvös által Charles de Montalembert-hez, illetve az 1854-ben Guizot-hoz írott levele a dijoni levéltárban (Archives Départementales), illetve a burgundiai La Roche en Brenil-ben található Montalembert kastély igen rendezetlen levéltári anyagában található.⁴

Concha Győző Eötvös és Montalembert barátságának szentelt tanulmánya bevezető soraiból értesülünk arról, hogy Concha maga segédkezett a Montalembert-örökös Vicomte de Meaux birtokában lévő Eötvös, illetve az Eötvös Loránd tulajdonában lévő Montalembert levelek kicserélésében. Concha tanulmányában 12 levélről szól, csodálkozását fejezve ki a levelek csekély száma fölött. Jegyzeteiben felsorolja azon Eötvös-levelek dátumait, amelyek a Montalembert választlevelekből rekonstruálhatók. E szerint a feljegyzés szerint Eötvös leveleiből legalább hat hiányzik: „1853. január 15-i levele, melyről Montalembert 1853. március 24-i levele emlékezik; ennek a levélnek hiánya különösen sajnálatos, mert ezzel ajánlta művét, »A XIX. század uralkodó eszméit« Montalembert-nek...”⁵ A továbbiakban Concha tudósít még a következő hiányzó Eötvös levelekről: 1859-ben írott levele, melyről Montalembert 1859. április 23-i levelében ad hírt; 1861. október 14-i és 1862. február 20-i, a Montalembert-rel való személyes találkozást követő két levele; illetve említést tesz egy 1865. szeptember 19-i levélről, melyre

⁴ A kastély levéltári anyagát 1929-ben egy lengyel kutató, R. Przelaskowski rendezte, és sajnálatos módon a Montalembert család egyes tagjai is ellátták jegyzeteikkel a kéziratos katalógust. Ezt az anyagot voltaképpen folyamatosan mikrofilmre rögzítik a dijoni levéltárban, újrendezésére azonban nem kerül sor. Az alábbiakban közölt Eötvös-levelek a következő katalógusszámok alatt szerepelnek: az 1859-es levél: Doss. No. 657. pp. 815–816.; az 1863-as, 1865-ös és 1866-os levelek: Doss. No. 702–703. Az 1853-as levél a *Külföldi levelezés I. (Correspondance étrangère I.)* felíratú kartonban található. Az 1854-es keltezésű Guizot-hoz írott levél Montalembert kísérőlevelével együtt a katolikus liberális gondolkodó Guizot-val folytatott levelezésének része. (A 702-es és 703-as katalógusszám alatt több más magyar levelezőpartner sorait is megtaláljuk: gróf Mailáth György, Kelemen Klezsz József, báró Jósika Miklós, Irányi Dániel, gróf Nádasdy Ferenc levelei mellett a Magyar Tudományos Akadémia különböző értesítési is szerepelnek a gazdag magyar vonatkozású levéltári anyagban, melyet Montalembert 1861-es magyarországi utazásáról készült naplóbefjegyzései is gazdagítanak.)

⁵ Concha Győző: Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez. 2. változatlan kiadás, Szt. István Társulat Bizománya, Budapest, 1922. 2.

Montalembert szeptember 29-i levelében hivatkozik. Az alábbiakban közölt levelek között szerepel az 1853-as és az 1859-es levél, melyekről Concha említést tesz. Az 1861. októberi, illetve az 1862. februári levelet elsőként Balog József közölte.⁶ Ami a Concha által szintén említett 1865. szeptember 19-i levelet illeti, a dijoni levéltárban egy 1865. szeptember 17-i keltezésű levél található. Mivel igen kicsi a valószínűsége annak, hogy Eötvös két nap elteltével újabb levelet írt volna Montalembert-nek, feltételezhető, hogy Concha pontatlanul közölte a dátumot.

Eötvös József levelei Charles de Montalembert-hez

I. Az eredeti francia szöveg

Pesth, Uj - piacz No 10. 15/1 53.

Monsieur le Comte

Dans les derniers jours, j'avais le plaisir de lire votre excellent ouvrage sur les intérêts catholiques. Les vues élevées dans ce livre sur l'influence que l'église romaine a exercé sur le développement de notre civilisation, comme celles sur les conséquences que la grande scission dans l'église a produit sur la liberté civile, sont tout à fait les mêmes que j'ai mis dans mon ouvrage „Sur l'influence des idées dominantes sur l'É[!]tat” publié en hongrois en 1851. Cette conviction commune m'engage à la liberté de vous présenter la traduction allemande de mon ouvrage, lequel ne vous est pas connu certainement et dont le second et dernier volume sera achevé bientôt.

Daignez y voir une preuve, que les vérités prononcées par vous avec tant de courage et d'énergie sont reconnues d'ailleurs, et accepter ce témoignage de véritable estime de Votre

dévoué serviteur

Baron Joseph Eötvös

Fordítás franciából

Pesth, Uj - piacz No 10. 15/1 53.

Gróf úr!

Az elmúlt napokban alkalmam volt olvasni az ön kiemelkedő munkáját a katolikus érdekekről. Az ebben a könyvben kifejtett nézetek a római katolikus egyház civilizációnk fejlődésére gyakorolt hatásáról, csakúgy, mint a nagy egyházszakadásnak a polgári szabadságot érintő következményeiről, meggyeznek az

⁶ Balog, Joseph: Eötvös und Montalembert. Unveröffentlichte Briefe eines Ungarischen Staatsmannes. Pester Lloyd, 1939. Ez a két levél később Eötvös leveleinek 1976-os kiadásában is szerepel. Levelek 336–338., 349–351.

általam írott „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című, 1851-ben magyarul kiadott munka gondolataival. Ez a közös meggyőződés késztet arra, hogy bátorkodjam említett munkám német fordítását önnek bemutatni, mely mű ön előtt még bizonyára ismeretlen, és amelynek második és egyben utolsó kötetét hamarosan befejezem.

Méltóztassék e munkában annak bizonyítékát látni, hogy az ön által annyi bátorsággal és energiával kimondott igazságok másutt is elismerésre találtak, és fogadja őszinte tiszteletem tanújelét

az ön alázatos szolgálja
Báró Eötvös József

II. Az eredeti német szöveg

Pesth 18/1 859

Verhrter Graf!

Ich habe G[ra]f Károlyi der sich eben in Paris befindet gebethen Ihnen ein Exemplar meiner letzten Schrift die eben in Deutschland erschienen ist zu übergeben. Obwohl dieselbe einen speziellen Gegenstand behandelt, so ist doch dieser so äußerst wichtig, daß ich mir schmeichle meine Arbeit werde Ihrer Aufmerksamkeit nicht unwürdig sein, und so mehr als diese Schrift blos die practische Anwendung jener in meinem grösseren Buche ausgesprochenen Grundsätze enthält, mit welchen Sie großen Theils einverstanden sind.

Außerdem habe ich in diesem Fall noch eine Bitte an Sie. Gf Károlyi kann Ihnen über die Preßverhältnisse in welchen wir uns befinden reichliche Aufklärungen geben. Die Ursache warum ich meine Schrift im Ausland erscheinen ließ liegt darin, weil dieselbe als das gegenwärtige System bekämpfend in der Monarchie nicht hätte erscheinen können. Mit dem Erscheinen ist aber noch sehr wenig gewonnen wenn die Zirculation des Buches nicht gestattet wird, und bei den Grundsätzen die ich in demselben aufstelle ist es sehr zu befürchten daß die Regierung die hiezu nothwendige Einwilligung nicht gewähren werde. Das einzige Mittel in dieser Hinsicht einen Einfluß auf ihre Entschließungen auszuüben besteht in der Journalistik des Auslandes. Bei der großen Empfindlichkeit welche unsere Regierung für fremdes Urtheil immer an den Tag legt, und den sonderbaren Wunsch im Ausland für freisinnig zu gelten, wird kein Buch verbotnen, welches in Ausländischen Organen besprochen worden ist. Ich habe das mal zweimal, an meinem Buche über die Herrschenden Ideen, und an eine Broschüre im J. 52 erfahren. Wenn es Ihnen möglich wäre etwas dafür zu thun daß man meine Schrift in einigen englischen Blättern bespricht, und ihre conservative Tendenz hervorhebt so würden Sie jener Partei die in unserem Staate die Interessen der Freiheit und Ordnung vertritt einen großen Dienst erweisen. Von einer Besprechung in Frankreich, kann nicht die Rede sein, auch würde eine solche besonders wenn sie günstig wäre, für den Augenblick in Österreich eher einen schlechten Widerhall hervorbringen.

Ich hoffe daß Ihnen die officielle Mittheilung Ihrer Wahl zum Mitgliede der ungarischen Academie zugekommen ist. Dieses Institut besteht noch zu kurz um in der Wissenschaft jenen Rang einzunehmen wie die französische Academie; nehmen Sie diese Wahl nicht als litterarische Auszeichnung, sondern als einen Beweis der hohen Achtung und Sympathie, welche ein Volk für Sie empfindet, welches selbst bei Männern der Wissenschaft vor allem den Character ehrt. Sie glauben kaum welchen Eindruck Ihre Débats sur l'Inde auf alle gemacht [hat – Cs. R.]. Wenn es Menschen giebt die die constitutionelle Freiheit hassen, so hatten sie Recht diese Schrift zu verfolgen, es ist nichts geschrieben, wodurch uns die politische Freiheit liebenswürdiger erscheint. Mit der Versicherung der innigsten Hochachtung.

Ihr ergebenster

B Eötvös

Fordítás németből

Pest 18/1 859

Tisztelt Gróf!

Az éppen Párizsban tartózkodó Gróf Károlyit kértem meg arra, hogy legújabb, Németországban megjelent írásom egy példányát Önnek átnyújtsa. Bár ez utóbbi speciális témát tárgyal, ugyanakkor ez a téma oly annyira fontos, hogy azzal áltatom magam, írásom nem lesz méltatlan az Ön figyelmére, annál is inkább, mert az a nagy munkámban kifejtett alapelvek gyakorlati alkalmazása csupán, mely alapelvekkel Ön jelentős részben egyetért. Ez alkalommal még egy kéréssel is fordulok Önhöz. Gróf Károlyi bőséges felvilágosítást tud Önnek adni a sajtó jelenlegi helyzetéről hazánkban. Az ok, mely arra késztetett, hogy írásomat külföldön jelentessem meg, azzal magyarázható, hogy a munkát, mely szemben áll a jelenlegi rendszerrel, a birodalmon belül nem tudtam volna kiadni. De a kiadás önmagában nem sokat jelent, ha terjesztését nem engedélyezik, és az itt fejtegetett alapgondolatok miatt féltő, hogy a kormányzat nem adja meg hozzá a szükséges becegyezést. Ebben az esetben a külföldi sajtó lehet az egyetlen eszköz arra, hogy a hatalomra befolyást gyakoroljunk. Azon rendkívüli érzékenység mellett, melyet kormányzatunk a külföld ítéletével szemben tanúsít, és azon meglepő kívánságának köszönhetően, hogy a külföld szemében liberálisnak mutatkozzék, egyetlen könyv sem kerül betiltásra azok közül, melyekről a külföldi sajtóorgánumok már szóltak. Ezt én már az Uralkodó Eszmékről szóló könyvem és egy 1852-ben megjelent röpiratom kapcsán is tapasztaltam. Ha Önnek lehetőségben állna tenni valamit azért, hogy írásomról néhány angol lapban ismertetés jelenjék meg, mely konzervatív irányultságát kiemelné, hatalmas szolgálatot tenné Ön azon pártnak, mely államunkban a szabadság és a rend érdekeit képviseli. Franciaországi ismertetésről szó sem lehet, de az egyébként is, különösen ha kedvező véleményt fejtené ki, a jelen pillanatban Ausztriában csak kedvezőtlen visszhangot váltana ki.

Remélem, hogy kézhez kapta már a hivatalos értesítést az Ön magyar akadémiai taggá választásáról. Ez az intézmény még igen rövid ideje áll fenn ahhoz, hogy a tudományos életben azt a rangot viselje, mint a francia Akadémia; méltóztassék ezt a taggá választást nem mint irodalmi kitüntetést tekinteni, hanem mint azon tisztelet és szimpátia megnyilvánulását, melyet egy olyan nép érez Ön iránt, amely a tudós emberekben is mindenek előtt a jellemet tiszteli. Aligha tudja elképzelni, milyen nagy benyomást tett mindenkire az Ön *Débats sur l'Inde*⁷ című műve. Ha vannak oly emberek, akik gyűlölik az alkotmányos szabadságot, akkor azok joggal üldözik ezt az írást, nincs mű, mely e munkánál vonzóbbá tenné számunkra a politikai szabadságot.

Biztosítom legbensőségesebb nagyrabecsüléséről.

Az ön odaadó híve

B Eötvös

III. Az eredeti német szöveg

Pest 1/2 863

Verhrter Graf!

Der Überbringer dieser Zeilen ist G[ra]f Franz Nádasdy. Seine Familie und er selbst bathen mich Ihm [!] mit einigen Worten bei Ihnen einzuführen, und ich thue dieß um so lieber, als derselbe als der einzige Sproß einer unserer ältesten Familien nicht nur durch seinen Namen sondern auch durch seine Persönlichkeit würdig ist, daß Sie ihm Ihre Aufmerksamkeit weisen. Alles was ich von ihm weis läßt mich hoffen daß er dereinst die Stelle mit Ehren ausfüllen wird, zu der er in unserem noch an den Erinnerungen der Vergangenheit hängenden Lande als letzter Nádasdy berufen ist, und es wird mir zur größten Freude gereichen wenn ich ihm [!] in Ihrem Hause aufgenommen weis. Ihr Paris hat viel was zur Bewunderung reizt, die Errungenschaften unserer Zeit treten nirgends glänzender auf, doch eben darum ist es gut, wenn man mitten in der Bewunderung dieses Glanzes, manchmal an die ernsteren Sorgenden einer anderen Zeit gemahnt wird, die zwar jetzt vergangen scheint aber sicher wieder kommen wird; denn man kann das Gold vergraben, aber nicht zerstören, weil es keinen Rost annimt. Und zu diesem Zwecke kann meinem jungen Freunde wohl

⁷ Eötvös itt Montalembert „Un débat sur l'Inde au parlement anglais” („Vita Indiáról az angol parlamentben”) című cikkére utal, amely 1858. október 25-én jelent meg az ebben az időben Montalembert és körének szellemi befolyása alatt álló *Correspondant* című lapban. Montalembert, aki az 1851. december 2-i államesíny előtt üdvözölte Louis Napóleon elnökke választását, cikkével e fölötti sajnálkozásának ad hangot. Az angol szabadság dicsőítésén keresztül fogalmazza meg a Második Császárság zsarnokságának kritikáját, melyet egy „korlátlan hatalom leigázó gyámsága”-ként jellemez. A kormányzat elleni izgatás vádjával fél-évi börtönbüntetésre és 3000 frank bírságra ítélik, mely vád alól azonban Louis Napóleon felmenti Montalembert-t. A zsarnok császár kegyelmét visszautasító Montalembert egy csapásra a liberális ellenzék hőségé válik.

nichts nützlicher sein, als wenn er sich manchmal in Ihrem Kreise bewegen und da das Muster jener Eigenschaften sehen kann, nach deren Besitz er streben soll.

Ich wollte Ihnen bei dieser Gelegenheit etwas über unsere politischen Verhältnisse schreiben, die wenig erfreulich sind, doch mangelt mir die Ruhe. Ich bin durch dasjenige was in Polen geschieht zu tief bewegt. Welcher Heldenmuth und welches Unglück!, und dabei welche Gefühllosigkeit – Gott sei dank nicht bei uns – sondern bei denjenigen die unsere christlich sein sollende Welt regieren und für ein unglückliches Volk welches für seine heiligsten Rechte einen Kam[p]f der Verzweiflung beginnt eben so wenig ein Wort der Sympathie finden, als Sie ein Wort des Tadels ausgesprochen als die russische Regierung Handlungen verübt, wie Sie was die Geschichte der römischen Imperatoren zeigt. Wenn es in einer Zeit wie diese einen Trost giebt so ist es nur die Überzeugung, daß sich doch die edleren Naturen dem Götzen des Tages niemals beugen werden, und das ist es was mir in die Erinnerung an Sie nun doppelt werth macht.

Mit der Versicherung meiner wärmsten Anhänglichkeit. Ihr ganz ergebener

Eötvös J.

Fordítás németből

Pest 1/2 863

Tisztelt Gróf!

Az, aki Önnek czeket a sorokat átadja, gróf Nádasdy Ferenc. Családja és ő maga megkért engem arra, hogy őt néhány szó kíséretében beajánljam Önhöz, és én ezt annál szívesebben teszem, mivel ezen egyik legősbibb családunk egyetlen sarja nem csupán neve, hanem személyisége folytán is méltó arra, hogy Ön figyelmével kitüntesse. Mindaz, amit tudok róla, arra a reményre jogosít fel, hogy ő egykor majd méltón betölti azt a pozíciót, amelyre a múlt emlékeihez még oly annyira kötődő országunkban a legutolsó Nádasdyként ő hivatott, és nagy örömmre szolgál azt tudnom, hogy Ön őt házában fogadja. Az Ön Párizsában számtalan olyan dolog van, ami csodálatra késztet, korunk vívmányai schol nem mutatkoznak fényesebben, de épp ezért jó, ha e csillogás csodálata közben néha egy másik kor legkomolyabb gondjaira fordítjuk figyelmünket, amelyek bár most elmúlni látszanak, de biztosan vissza fognak térni; mivel az aranyat elásni lehet, de megsemmisíteni nem, hiszen rozsdá nem fogja. És ehhez a célhoz ifjú barátomnak bizony semmi nem lehet hasznosabb, mint az, ha alkalmanként az Ön körében mozoghat, s azon tulajdonságok mintáját láthatja maga előtt, melyek elsajátítására törekednie kell.

Ez alkalommal szerettem volna Önnek politikai viszonyainkról írni, melyek kevésbé örvendetese, hiányzik hozzá azonban a nyugalom. Ehhez túlságosan megrázott mindaz, ami Lengyelországban történik. Mily hősiesség és mily csapás!, és emellett mily érzéketlenség – Istennek hála, nem nálunk – hanem azoknál, akik azt a világot kormányozzák, melynek keresztényinek kellene lennie, és

egy szerencsétlen nép, amely legszentebb jogaiért kétségbeesett harcot kezdett, épp oly kevésbé részesül az együttérzés megnyilvánulásából, mint ahogy egyetlen intő szó sem hangzott el, amikor az orosz kormányzat a római császárok tetteihez hasonló módon cselekedett. Ha egy oly korban, mint a mai, valami is vigaszt nyújt, az csak az a meggyőződés lehet, hogy napjaink bálványainak a nemes lelkek soha nem fognak behódolni, és ez az, ami az Önnel kapcsolatos emlékeimet kétszeresen is értékessé teszi. Biztosítom legmélyebb hűségemről. Az Ön odaadó híve

Eötvös J.

IV. Az eredeti német szöveg

Pest 17/9 865

Verehrter Graf!

Ich hoffe daß Ihnen bis jetzt die Bücher die ich so frei war Ihnen zu übersicken, und auch mein Brief mit dem ich Ihre freundliche Zuschrift beantwortet zugekommen sind. Seit Ihr Vaterland sich dem Caesarismus ergeben hat mich nichts so interessirt, als die Bewegung nach Decentralisation welche in dem *projet de Décentralisation* in Nancy ihren ersten Ausdruck findet. Ich war längst davon überzeugt, daß jene Richtung welche Sie im Interesse der freien Kirche fast zuerst angetreten, und durch Ihre Schrift über England mächtig befördert haben auch in weiteren Kreisen befolgt werde. Die Arbeiten Tocquevilles, konten unmöglich ohne Erfolg bleiben, und die Anerkennung welche die Werke J. Mills in Frankreich gefunden, alles was Laboulaye, Simon und viele andere in neuer Zeit veröffentlicht zeigt klar, wie sehr sich über die wesentlichen Bedingungen der Freiheit in Frankreich richtigere Ansichten verbreiten.

Daß aber diese Richtung die sich früher blos im Kreise der Wissenschaft geltend gemacht nun vor die Öffentlichkeit tritt, und die Frage der Vorzüge der Centralisation in Frankreich wieder den Gegenstand der Discussion bildet wobei sich Blätter wie der *Temps* und das *J[ournal] d[es] Debats* gegen diese Schöpfung der Revolution zusprechen, ist ein Fortschritt, den man nicht zu hoch anschlagen kann, weil ja hiemit der einzige Pfad eingeschlagen ist, der sie aus den Banden der Knechtschaft wieder zur Freiheit führen kann. Glauben Sie ja nicht daß ich dem Zusammenritt einiger Männer, wenn sie auch noch so ausgezeichnet sind, mehr Wichtigkeit beilege als ihm zukommt. Das erste Grauen des Tages ist noch nicht einmal das Morgenroth; das aber ist ja eben der Unterschied zwischen dem wahren Licht, und dem falschen, welches uns durch seinen Glanz oft blendet und anzieht, daß es immer stärker wird, und daß man wenn der Tag nur angebrochen, mit Gewißheit den hellen Mittag vorhersagen kann; – und das wird sich hier wie immer bewähren.

Wie Sie wissen beschäftige ich mich seit 25 Jahren mit der Frage über die Grenzen der Staatsgewalt. Auch jetzt arbeite ich eben über diesen Gegenstand, obwohl in einer anderen Richtung. Wie man bei Ihnen der Staatsgewalt alles

unterwerfen will, so will man ihr bei uns auch jenen Kreis nicht überlassen, den sie im Interesse der Freiheit und Civilisation einnehmen muß, und der Kampf mit diesem Vorurtheil ist eben so schwierig wie der gegen die Centralisation; Sie können sich jedoch denken mit welcher Theilnahme ich alles was in dieser Richtung geschieht verfolge.

Da ich wie Sie begreifen das Land nicht verlassen kann so konte ich an dem Congress in Bern wozu mich Bluntschly [!] und mehrere deutsche Freunde gerufen nicht Theil nehmen, übrigens wünschte ich nichts mehr als mit jenen in Beziehungen zu treten die sich in Frankreich mit dieser Frage beschäftigen.

Sie waren so freundlich sich mit meinem Buche über den Einfluß der herrschenden Ideen zu beschäftigen, und es ist vielleicht die Übereinstimmung in den wichtigsten Fragen der ich das Verhältniss in dem ich zu Ihnen stehe – und das mir so werth ist verdanke. Tocqueville – dem ich mein Buch gleichfalls zugeschickt, hat mir öfters darüber geschrieben und seine Billigung meiner Ansichten ausgesprochen, und dasselbe thut in neuerer Zeit Laboulay[c] der meine Schrift mit jenen Simons und Mills in der R. Nationale besprach, dieß macht mich glauben daß diese Arbeit nicht werthlos sei, und manches enthalte was zur richtigen Beleuchtung dieser Frage wichtig ist, und dieß veranlaßt mich eine Frage oder eigentliche Bitte an Sie zu richten. Dürfte ich Ihnen nicht eine gewisse Anzahl Exemplare meines Werkes über den Einfluss der herrschenden Ideen des 19 Jahrhunderts zur Verfügung stellen, die Sie dann denjenigen zukommen lassen würden, die Sich mit dieser Frage beschäftigen und deutsch lesen. Da mein Buch in Frankreich nicht bekannt ist, und wie ich glaube Manches enthält was bei der Discussion von Wichtigkeit sein kann, so werden Sie meinen Wunsch vielleicht natürlich finden, und ihn nicht sc[h]riftstellerischer Eitelkeit sondern dem natürlichen Drange zuschreiben, mit dem derjenige der gewissen Ideen sein Leben gewidmet, überall Theil nehmen will, wo für diese Ideen gekämpft wird.

Ich erwarte Ihren Auftrag zur Bestellung der P[ester] Lloyd. Obwohl der Reichstag wohl kaum vor Mitte December seinen Anfang nehmen wird, so kommen doch schon jetzt Momente in unserem politischen Leben vor, welche Sie interessieren können und jedenfalls zum völligen Verständniß der späteren Verhandlungen berücksichtigt werden müssen; und der Lloyd ist zu diesem Zweck das beste Blatt, da in demselben Auszüge aus allen wichtigeren ungarischen Blättern vorkommen.

Da mir in letzterer Zeit mehrere Briefe nach Deutschland verloren gegangen sind, und ich nicht weis ob Sie meine letzten Briefe erhalten, schicke ich diesen mit Postschein. Ich bitte mich und die Meinen Ihrer verehrten Gemahlin zu empfehlen. Wir wurden in letzter Zeit höchst angenehm an Sie erinnert da wir bei Gelegenheit der Aufführung der Listischen Oratorium den Größeren Theil Ihres schönen Buches über die heilige Elisabeth wieder lasen.

Mit dem Ausdruck der wärmsten Achtung

Ihr
ergebenster

B Eötvös J

Fordítás németből

Pest 17/9 865

Tisztelt Gróf!

Remélem, hogy mostanra eljutott Önhöz az a könyv, melyet bátorkodtam Önnek elküldeni,⁸ és a levelem is, amelyben az Ön baráti soraira válaszolok. Mióta az Ön hazája behódolt a Caesarizmusnak, semmi sem foglalkoztatott jobban, mint most az a decentralizációra törekvő mozgalom, amely a Nancy-ban készült *projet de Décentralisation*⁹-ban először került megfogalmazásra. Régóta meg voltam győződve arról, hogy az az irány, amelyet Ön a Szabad Egyház érdekében szinte elsőként tűzött ki, és az Ön Angliáról szóló írásával lényegesen előmozdított, szélesebb körökben is érvényesülni fog. Tocqueville munkái nem maradhattak siker nélkül, és az az elismerés, mellyel J. Mill írásait Franciaországban fogadták, mindaz, amit Laboulaye,¹⁰ Simon¹¹ és sokan mások az utóbbi időben megjelentettek, világosan mutatják, hogy a szabadság alapvető feltételei-

⁸ Feltételezhetően a „Nemzetiségi kérdésről” című munkáról van szó, amely 1865-ben látott napvilágot Pesten. Eötvös igyekezett különösen a szabad egyházal és az oktatással kapcsolatos írásait eljuttatni Montalembert-hez. A La Roche en Brénil-i kastély levéltári anyagában számos katolikus autonómiával és oktatási szabadsággal foglalkozó magyar vonatkozású anyag található.

⁹ 1865-ben Nancyban 19 jegyző „Decentralizációs terv” címen összeállított egy röpiratot, amely a túlzott francia központosítás ellensúlyaként a „commune”, a kanton és a „département” megerősítését, illetve létrehozását jelöli meg célként. A nancy-i program a korszak valamennyi politikai csoportosulásában visszhangra és támogatókra talált: legitimisták, orleanisták, republikánusok, liberálisok egyaránt felismerik a decentralizációban a zsarnoki központosítás elleni küzdelem új fegyverét. A korszak politikai életének 58 prominens személyisége (köztük Montalembert, Guizot, Laboulaye és Jules Simon) is aláírja és levélben kommentálja a röpiratot.

¹⁰ Edouard Laboulaye a francia liberálisok második generációjának meghatározó személyisége. Benjamin Constant klasszikus liberális tanához igen közel álló koncepciójának kiinduló pontja az egyéni szabadság szentsége. Jogi képzettsége Németország jogrendszerének és történelmének tanulmányozásához vezeti. Érdeklődésére jellemző az a határokat nem ismerő nyitottság, amelynek nemcsak az Egyesült Államok történetéről szóló munkáját köszönhetjük, hanem azt az európai látásmódot is, amely számos kortárs német és angol gondolkodó (J. S. Mill, Wilhelm von Humboldt) írásainak elemzésében nyilvánul meg. „L'État et ses limites” („Az állam és határai”) című 1860-ban írott munkájában Laboulaye részletesen elemzi Eötvös „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című művét az államhatalom és az egyéni szabadság határainak, illetve a kettejük között létrehozandó egyensúlynak a szempontjából.

¹¹ Jules Simon a francia liberális gondolkodás radikálisabb szárnyát képviseli. Filozófus képzettségéből következően liberális eszmerendszerének vezéreszméjét az egyetemesség és az erkölcsi törvény kulcsfogalmai alkotják. A „Politikai szabadságról” („Liberté politique” 1859.) írott munkájában, a decentralizáció és az egységes központi hatalom kapcsolatának vizsgálatát során, számos Eötvös államelméleti koncepciójában is fellelhető elemet használt fel.

ről szóló helyes nézetek mily nagymértékben elterjedtek Franciaországban. De azért, hogy ez az irányzat korábban csupán a tudományos körökben jutott érvényre, és most a nyilvánosság előtt is megfogalmazódott, a centralizáció elsőbbségének kérdése Franciaországban újból vita tárgya lett, amely ellen az olyan lapok, mint a *Temps*¹² és a *J[ournal] d[es] Débats*¹³ mint a forradalom műve ellen szólnak, ez haladást jelent, amit nem lehet eléggé nagyra értékelni, mivel ezáltal az egyetlen út kijelöltetett, amely képes a közvéleményt a szolgaság kötelékéből újra elvezetni a szabadsághoz.

Ne gondolja, hogy én az egyes egyének egyesülésének, még ha oly kiválóak is, nagyobb jelentőséget tulajdonítok, mint ami azt megilletné! Az első hajnalpír még nem maga a hajnalhasadás; de éppen az a különbség az igazi és a hamis fény között, amely fény bennünket ragyogása által gyakran elvakít és magához vonz, hogy az igazi egyre erősödik, s ha a hajnal beköszöntött, a világos délidő bizonyosan előre megjósolható; és ez most is, mint mindig, bekövetkezik majd.

Ahogyan Ön is tudja, én 25 éve foglalkozom az államhatalom határainak kérdésével. Jelenleg is ezen a témán dolgozom, bár egy másik irányból. Ahogyan az Ön hazájában az államhatalom mindent maga alá akar rendelni, úgy nálunk nem akarják még azt a működési kört sem megadni neki, amelyet a szabadság és a civilizáció érdekében el kell, hogy foglaljon, és a harc ez ellen az előítélet ellen éppoly nehéz, mint az, amelyet a központosítás ellen vívnak. Ön tudja azonban, hogy mily együttérzéssel követem nyomon mindazt, ami ebben az irányban történt.

Mivel én, mint ahogy Ön ezt megérti, az országot elhagyni nem tudom, így a berni kongresszuson,¹⁴ amelyre Bluntschli¹⁵ és más német barátok meghívtak,

¹² Politikai napilap, amely 1861. április 25-től kezdve jelenik meg Párizsban. Hangvétele tekintve határozott, mérsékelt, alapvetően liberális. Politikai, gazdasági, filozófiai, vallási kérdéseket egyaránt tárgyal, és az irodalmi kritikának is igen nagy szerepet juttat. Sainte-Beuve és Louis Blanc rendszeresen publikáltak az újságban. A Második Császárság bukását követően kiállt a mérsékelt köztársaság elve mellett.

¹³ 1789. augusztus 29-én alapított lap. Kezdetben kizárólag a törvényhozó gyűlés üléseiről és határozatairól tudósított. 1799-ben azonban politikai és irodalmi folyóirattá válik, amely mintegy hatvan éven keresztül kiszolgálja az egymást követő kormányzatokat. 1830-tól a júliusi monarchia félhivatalos lapja. Munkatársai politikai életben szerzett gyakorlatának, tudósításai pontosságának és színvonalának, illetve külföldi levelezőrovatának köszönhetően, Lamartine-t idézve „az egész európai diplomácia kézikönyvévé” válik.

¹⁴ Eötvös itt az 1865. augusztus végén megtartott nemzetközi kongresszusra utal. 1865. október 28-i Bluntschli-hoz írott levelében – mely Deák Ágnes közlésében olvasható (Eötvös József és Johann Kaspar Bluntschli levéltársa (1856–1867). Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények 1991. évi 5–6. számából, Argumentum Kiadó, Budapest, 659–660.) – is sajnálkozásának ad hangot, mivel az országot az adott pillanatban nem hagyhatja el, így az említett kongresszuson nem tud részt venni.

¹⁵ Johann Kaspar Bluntschli német jogász és államférfi. A modern állam elméletéről és a nemzetközi jogról értekező munkái tették Franciaországban és Magyarországon egyaránt ismertté.

részt venni nem tudok, egyébiránt pedig semmit nem szeretnék jobban, mint azokkal kapcsolatba lépni, akik Franciaországban ezzel a kérdéssel foglalkoznak.

Ön volt oly szíves az Uralkodó Eszmék befolyásáról szóló könyvemmel foglalkozni, és talán a legfontosabb kérdésekben fellelhető összhang az, amelynek azt a kapcsolatot köszönhetem, mely Önhöz fűz, és amely oly értékes számomra. Tocqueville – akinek a könyvemet ugyancsak elküldtem –, többször írt nekem, kinyilvánítva nézeteimmel kapcsolatos helyeslését,¹⁶ és hasonlóképpen tette ezt a legújabb időkben Laboulaye, aki írásomat Simon és Mill írásával együtt az R[evue] Nationale [et étrangère]-ban ismertette.¹⁷ Ez meggyőz engem arról, hogy ez a munka nem értéktelen, és tartalmaz néhány olyan gondolatot, amely a fontos kérdés helyes megvilágításához hozzájárul – mindez arra ösztönöz engem, hogy egy kérdéssel, illetve voltaképpen egy kéréssel forduljak Önhöz. Lehetséges volna-e, hogy én Önnek a rendelkezésére bocsássak néhány példányt a XIX. század uralkodó eszméinek befolyásáról írott munkámról, amit azután Ön eljuttatna azokhoz, akik ez iránt a kérdés iránt érdeklődnek, és olvasnak németül?

Mivel könyvemet Franciaországban nem ismerik, és mivel feltételezem, hogy tartalmaz néhány gondolatot, amely az ott folyó vitában fontos lehet, óhajomat talán természetesnek fogja találni, és nem írói hiúságnak, hanem azon természetes igyekezetnek tulajdonítja majd, amellyel az, aki életét bizonyos eszméknek szentelte, mindenütt jelen akar lenni, ahol ezekért az eszmékért küzdenek.

Várom megbízását a P[ester] Lloyd megrendelésére. Bár az országgyűlés aligha kezdi meg működését december közepe előtt, már most lehetnek olyan momentumok politikai életünkben, melyek érdekelhetik Önt, és melyeket a későbbi tárgyalások teljes megértéséhez mindenképp figyelembe kell venni; és a Lloyd erre a célra a legmegfelelőbb, mivel kivonatokat szerepelnék benne valamennyi fontos magyar lapból.¹⁸

Mivel az utóbbi időben több Németországba küldött levelem elveszett, és nem tudom, hogy legutóbbi soraimat Ön megkapta-e, ezt itt most ajánlva kül-

¹⁶ Igen fontos újabb adalékkal szolgál ez a Tocqueville-al kapcsolatos megjegyzés, amely kiterjedt levelezésre enged következtetni a két gondolkodó között. Eddigi ismereteink szerint Tocqueville egyetlen egyszer, 1858. július 1-jén fordult levélben Eötvöshöz.

¹⁷ Laboulaye 1860 novemberében, a *Revue nationale et étrangère* két egymást követő számában jelenteti meg először „L'État et ses limites” („Az állam és határai”) című értekezését, melyben külön fejezetet szentel az Uralkodó Eszmék elemzésének. Laboulaye munkájának első megjelenését követően csupán néhány hét leforgása alatt napvilágot lát Lukács Móric ismertetése a Budapesti Szemle hasábjain „Laboulaye báró Eötvös Józsefről” címen. Budapesti Szemle, XI. kötet XXXVII. füzet, Pest, 1860.

¹⁸ A Montalembert levéltári anyagban igen gazdag, főleg a Pester Lloydból származó cikkgyűjtemény található, már mikrofilmen rögzített formában (jelzete: 428 Mi 49). A cikk-kivágások témáiból és Montalembert széljegyzeteiből kiolvasható, hogy a francia gondolkodót mindenekelőtt az osztrák birodalom sorsa és az egység fenntartásának lehetőségei foglalkoztatták.

döm el. Kérem, adja át az én és az enyéim üdvözlétét tisztelt hitvesének. Az utóbbi időben különösen kellemes csemény idézte Önt emlékeztünkbe, mivel a Liszt Oratórium bemutatásának alkalmával az Ön Szent Erzsébetről szóló szép könyvének nagy részét újra olvastuk.

Fogadja legmélyebb tiszteletemet

Az Ön odaadó híve
B Eötvös J

V. Az eredeti német szöveg

Pest 27/2 866

Verehrter Graf!

Ich erhielt Ihren freundlichen Brief vom 23ten glücklicher weise eben heute, wo die Adresse der Kaiser übergeben wird und mir einen Tag Rast haben, sonst hätte ich denselben wohl nicht umgehend beantworten können, trotz der Freude die mir Ihre freundlichen Worte gemacht. Wir sind mit Geschäften überladen. Ich danke Ihnen für die Theilnahme die Sie über den succès [?] meiner Rede aussprechen, es hat mir selten etwas mehr Befriedigung gegeben, um so mehr als der Effect ein ganz unerwarteter war. Bei der großen Anfricgang [?] welche bei vielen von uns gegen die Österreicher her[r]scht, und die durch das Benehmen des Reichsraths gerechtfertigt ist, war es kaum zu hoffen daß die Auffassung meiner Rede, auch wenn dieselbe nicht angegriffen würde, auch bei anderen Anklang finden werde. Nun hat sich aber das ganze Haus in dieser Richtung ausgesprochen, und die öffentliche Meinung folgt dem Impuls den ihr die Legislation gegeben, so daß von unserer Seite der Friede geschlossen ist, und man sagen kann ganz Ungarn ist zur Einsicht der Identität der Interessen gelangt, welche für alle Freunde der constitutionellen Freiheit in Österreich besteht; was um so wichtiger ist als dieselbe Ansicht auch in den deutschen Provinzen zur Geltung gekommen ist. Aus Österreich Steiermark Mähren erhalte ich täglich Briefe von einflussreichen Reichsrathmitgliedern die mir ihre volle Zustimmung erklären, und man kann sagen daß die ganze deutsche Presse ihre Richtung verändert hat, nachdem kaum mehr einflussreicheres Blatt besteht, welches nicht erklärt hätte daß es den Standpunkt des constitutionellen Dualismus den ich aufgestellt annehme.

Daß wir bis zur definitiven Lösung unserer Fragen noch viel zu thun haben liegt ausser allen Zweifel. Bei den so äusserst zerütteten Finanzen Österreichs muß die Lösung der materiellen Fragen eine äusserst schwierige sein, übrigens bin ich dennoch überzeugt daß das Eis gebrochen ist, und daß wir zum Ziele gelangen werden, und zwar auf dem Wege der constitutionellen Freiheit, die ich selbst dem nationalen Standpunct nicht unterordne. Die Gränzen die man den Egoismus ganzer Völker ziehen muss sind weiter als die des Individuums, gewiss scheint es mir aber daß auch dieser Egoismus seine Gränzen haben muss, und es ist der schönste Ruhm unserer Nation dieselbe nie überschritten zu haben. Wie in früheren Zeiten der Kampf für das Christenthum, so ist es jetzt das Streben

für die Freiheit in der das ungarische Volk seine Mission erkennt, und es wird ihr treu bleiben, so viel Opfer auch von ihm gefordert werden, eben darum wird und muß es aber auch seine Individualität erhalten. Wie glücklich wäre ich wenn ich mich mit Ihnen über all diese Dinge besprechen könnte. Ich tröste mich mit der Hofnung Sie im Sommer bei uns zusehen, denn daß der Landtag bis dahin zusammen bleibt scheint mir gewiss. Ich schicke Ihnen die Bücher noch einmahl, es liegt mir daran daß Sie sie lesen. Ich bitte mich samt meiner Frau und Töchtern Ihrer verehrten Gemahlin zu empfehlen. Ich kann Ihnen nicht sagen wie sehr es mich freut daß Ihre Tochter Vergnügen an meinen anspruchslosen Erzählungen findet.

Mit der Versicherung meiner wärmsten Zuneigung

Ihr

ergebenster

B Eötvös J

Fordítás németből

Pest 27/2 866

Tisztelt Gróf úr!

Megkaptam 23-án kelt baráti levelét, szerencsére épp a fent jelzett mai napon, amikor is a feliratot a császárnak átadják, és van egy nyugodt napom, különben bizonyára nem tudnék azonnal válaszolni, dacára annak az örömmek, amit az Ön baráti szavai szereztek nekem. Ügycink elhalmoznak bennünket tennivalókkal. Köszönöm Önnek azt az együttérzést, mellyel a beszédem sikerére reagál, ritkán adatott számomra nagyobb megnyugvás, annál is inkább, mivel a hatás teljesen váratlan volt.¹⁹ A nagy ellenszenv közepette, amely itt sokunkban Ausztriával szemben létezik, és amelyet a birodalmi tanács viselkedése igazolt, aligha volt remélhető, hogy beszédem, még akkor is, ha nem támadtatnék meg,

¹⁹ Itt feltételezhetően Eötvös 1866. február 16-án a Képviselőházban, a Felirati javaslat ügyében tartott beszédéről van szó. A javaslat, melyet Eötvös általánosan elfogad, a 48-as törvények I. és II. cikkelye szerint a parlamentális kormányzat helyreállítását követeli, de egyúttal elismeri a monarchia másik felével való közös viszonyokat. Eötvös beszédében legfőbb feladatként Magyarország oly befolyásának biztosítását tűzi ki, mely azt, mint az összbirodalomnak nem tartományát, hanem hasonjogú tagját megilleti. Eötvös célja, hogy a birodalom valamennyi országa valódi alkotmánnyal rendelkezhessek, és ily módon valamennyi konfliktus megoldásához a birodalom népcinek meggyezése szükségeltessék. Mivel a birodalom mindkét fele most már alkotmánnyal bír, Magyarországnak érdekévé vált a birodalom hatalmi állásának fenntartása, azonban semmi csetre sem saját alkotmányának kárára. Saját érdekeink tehát az összbirodalmi érdekekkel szorosan összefonódnak. A birodalom csak a jog alapján állhat fenn biztosan, feloszthatatlan együtt maradását pedig csupán valamennyi népcinek közös szabadsága biztosíthatja. Eötvös képviselőházi beszéde nem várt sikert aratott. A szöveg teljes terjedelmében az „Eötvös József beszédei, 1840 február–1870 május” című kötetben olvasható (I–II. 2. kiadás, Budapest, 1886. Ráth).

másoknál is tetszést arasson. Ám az egész Ház ebben az irányban nyilatkozott, és a közvélemény követi azokat az impulzusokat, amelyeket a Törvényhozás ad neki, úgyhogy a mi részünkről a béke megkötetett, és elmondhatjuk, hogy egész Magyarország eljutott azon érdekazonosság felismeréséig, amely mellett Ausztriában az alkotmányos szabadság minden barátja kiáll; s ez azért is fontos, mivel ez a nézet a német tartományokban is érvényre jutott. Ausztriából, Stájerországból, Morvaországból naponta kapok leveleket a birodalmi tanács befolyásos képviselőitől, akik teljes egyetértésükről biztosítanak, és elmondhatjuk, hogy az egész német sajtó irányt változtatott, miután alig van befolyásos lap, amelyik ne nyilvánította volna ki, hogy elfogadja az alkotmányos dualizmus általam vázolt álláspontját.

Az kétségtelen, hogy kérdéseink végleges megoldásáért sokat kell még tennünk. Ausztria különösen kritikus pénzügyi helyzetében szükségképpen rendkívül nehéznek ígérkezik az anyagi kérdések megoldása, mégis meg vagyok győződve arról, hogy a jég megtört, és el fogunk érkezni a célhoz, mégpedig az alkotmányos szabadság útján, melyet jómagam nem rendelek alá a nemzeti szempontnak. Az egész népek egoizmusával szemben meghúzendó határok tágabbak, mint az egyéni önzés határai, az azonban bizonyosnak tűnik számomra, hogy ennek az egoizmusnak is határokat kell szabni, és nemzetünk legszebb dicsősége az, hogy ezeket a határokat soha nem lépte át. Mint ahogyan a korábbi időkben a kereszténység szolgálatában vívott harc, úgy most a szabadság megszerzéséért folytatott küzdelem az, melyben a magyar nép küldetését felismerte, és amelyhez hí marad, bármennyi áldozatot követel is ez, de éppen ezért szükséges, hogy individualitását megőrizze, melyet meg is fog őrizni. Mily boldog lennék, ha Önnel ezekről a kérdésekről személyesen értekezni tudnék! Annak reményével vigasztalom magam, hogy Önt nyáron nálunk viszontláthatom, mivel biztosnak tűnik számomra, hogy az országgyűlés addig együtt marad. Még egyszer elküldöm Önnek a könyveket, fontos számomra, hogy Ön elolvassa őket. Feleségemmel és lányaimmal együtt tisztelt hitvesének üdvözlétünket küldjük. El sem tudom mondani, mily örömmel töltött el az a hír, hogy leánya az én szerény elbeszéléseimet élvezettel olvassa.

Fogadja legmelegebb rokonszenvem jelét

az Ön odaadó híve
B Eötvös J

Eötvös levele François Guizot-hoz

Az eredeti francia szöveg

Pest, Ujtér no. 10.
25/6 854

Monsieur

Vous devez être tant accoutumé à recevoir des preuves d'estime qui vous viennent des personnes qui Vous sont tout à fait inconnues que je n'ai pas besoin d'excuse en vous envoyant mon ouvrage.

Ce sont vos travaux sur la Civilisation de la France et de l'Europe qui m'ont ouvert une vue plus claire dans le passé et qui ont déterminé la direction de mes travaux scientifiques. C'est un devoir de reconnaissance dont je m'acquitte en vous envoyant les résultats de ces travaux, veuillez y voir une preuve de la vénération de

Votre

humble serviteur
B. Jos. Eötvös

Fordítás franciából

Pest, Ujtér no. 10.
25/6 854

Uram

Az Ön életében bizonyára mindennapos csemény, hogy az Ön számára teljesen ismeretlen személyek fejezik ki nagyrabecsülésüket, így tehát nem kell szabadkoznom, midőn elküldöm Önnek művemet.

Az Ön Franciaország és Európa civilizációjáról szóló munkái azok, amelyek a múltban új utat nyitottak előttem, és amelyek meghatározták tudományos munkáim irányát.

Legmélyebb hálám jeléül küldöm el Önnek ezen munkálkodásom eredményeit, kérem, fogadja ezt mint mélységes tiszteletem tanújelét

Az Ön alázatos szolgálja
B. Eötvös J.

Charles de Montalembert kísérőlevele François Guizot-hoz

Az eredeti francia szöveg

Mars 1858

Mon cher confrère,

L'ouvrage du baron Eötvös, dont je vous ai parlé, est intitulé: Einfluss der herrschenden Ideen des 19ten Jahrhunderts auf den Staat. Le 1er vol. a paru en 1851; le 2e et dernier en 1854. Je vous recommande surtout ce dernier volume. C'est l'oeuvre d'un vrai libéral, dans le sens ancien et légitime du mot. L'auteur qui a été ministre de l'instruction publique du gouvernement national de Hongrie en 1848, et qui a publié plusieurs romans de moeurs hongroises dont le succès a été grand en Allemagne, mérite d'être encouragé par vous.

Si vous lui faites l'honneur de lui écrire, faites moi le plaisir de lui dire que j'ai appelé votre attention sur lui car il m'a demandé mon instance de lui obtenir cette faveur.

Si vous vous occupez des prix à decerner par l'académie, veuillez prendre note d'un ouvrage présenté intitulé Vie des Saints de Franche Comté, par le proviseur du collège libre de Besançon. Cet ouvrage en quatre volumes est vraiment bon et utile: il est de l'abbé Basson, supérieur du collège, est de beaucoup le prêtre le plus éclairé et le plus libéral de la Franche Comté.

Montalembert

Fordítás franciából

1858 március

Tisztelt kollégám,

Eötvös báró munkája, amelyről már beszéltem Önnek, az Einfluss der herrschenden Ideen des 19ten Jahrhunderts auf den Staat címet viseli. Az első kötet 1851-ben, a második és egyben utolsó 1854-ben jelent meg. Különösen ezen utóbbi kötetet ajánlom figyelmébe. Egy igazi liberális gondolkodó műve ez, a szó régi és legitim értelmében. A szerző, aki 1848-ban Magyarország nemzeti kormányának közoktatásügyi minisztere volt, és számos magyar társadalmi regényt publikált, melyek Németországban kimagasló sikert arattak, méltó az Ön támogatására.

Amennyiben megtiszteli őt azzal, hogy ír neki, legyen oly kegyes és említse meg neki, hogy én hívtam fel rá az Ön figyelmét, mivel ő az én közbenjárásomat kérte ezen pártfogás elérésére.

Midőn sort kerít az akadémiai díjak odaítélésére, kérem, szenteljen egy kis figyelmet az egyik pályaműre, melynek címe: Franche Comté szentjeinek élete, szerzője pedig a besançoni magánkollégium vezetője. Ez a négykötetes munka igazán kiemelkedő és hasznos: szerzője, Basson abbé, a kollégium rendfőnöke, Franche Comté tartomány legfelvilágosultabb és legliberálisabb egyházi személyisége.

Montalembert